

Brno v 19. století

3. hodina

Pavel Křížkovský

9. 1. 1820 Holasovice - 8. 5. 1885 Brno

~~• v mládí naplňoval své sny v chudých poměrech, velmi nadaný, ale ustrkovaný (němanžetský)~~

- v hudbě samouk, ale varhanní virtuóz, výborný klarinetista a klavírista, také sbormistr a dirigent
- pochybnosti o svých tvůrčích schopnostech, silné sociální cítění, po celý život finančně podporoval příbuzné
- na přimluvu Jiřího Janáčka (= otec Leoše) se dostal do fundace kláštera v Opavě, pak zde studoval gymnázium, v Olomouci filozofii a bohoslovectví
- od 1845 v Brně - augustiniánský klášter (1848 vysvěcen na kněze)
 - zde se setkal s L. Janáčkem (přišel do Brna 1865)
 - centrum brněnské vzdělanosti, velký důraz na češství, obrozenecký duch (návštěva Dobrovského, Němcové, Palackého, Riegra, Šafaříka...)
 - působili tu špičkoví filozofové, básníci a vědci (Klácel, Mendel - blízký přítel Křížkovského, Napp, Bratránek)
 - intelektuální prostředí, ale hudebně konzervativní (po r. 1848 cecilianismus)
 - v roce 1872 na Křížkovského místo ředitele klášterního kůru nastoupil L. Janáček

spolupráce s Františkem Šašitem. Zhudebňoval jeho sebrané písně → nejvýznamnější

Křížkovského sbory:

- *Utonulá* - na pozvání B. Smetany řídil velmi úspěšné provedení v Praze 1861
- *Dar za lásku* aj.
- po zákazu komponování jiných než církevních skladeb napsal *Requiem* a dvojí *Te deum*
- 1872 odsunutý do Olomouce - kapelníkem olomouckého dómu

Brno - národnostní otázka

pod nepřímým vlivem Vídně

- v Brně 2/3 německé národnosti, zbytek Čechů (více) a Židů (méně)
- Brno = jen střed dnešního města, velmi malé, německé. Většina obcí u Brna (Kr. Pole, Židenice aj.) byla česká → nezájem připojovat je k městu, aby zůstal zachovaný národnostní poměr obyvatel
- způsob volení do zemských sněmů uměle vykonstruovaný ve prospěch brněnských Němců
- soužití národností běžné, mluvilo se německy, Češi i Němci měli své kavárny, ulice aj., národnost = vágní pojem
- cca od 50. let (a zvl. po r. 1867, kdy začal platit nový spolkový zákon):
 - emancipace české menšiny, nacionální ohraničování a vymezování se v každodenním životě
 - formulář ke sčítání lidu obsahoval kolonku „dorozumívací řeč“
 - do 80. let byly ZŠ výhradně německé (agitace do škol), až 1867 1. české gymnázium

Spolková činnost

od 1852 povinná evidence všech spolků

- různé aktivity kulturních spolků: básně, čtení, činnost sborů, hudba k tanci, besedy, přednášky, výlety, zábavy
- členství často nákladná záležitost
- ke konci století
 - spolky = masová záležitost, součást infrastruktury nacionálně vyhraněných táborů
 - čím dál vyšší sebevědomí Čechů: manifestace, veřejné projevy, reakce v tisku...

Symboly české a německé národnosti v Brně: Besední a Německý dům

původně centra kultury, konání společenských akcí, pořádání velkých koncertů, pro které nebyly jinde vhodné prostory

- sílí národní projevy (které jsou tím zřetelnější, čím více se blíží 1. světová válka):
 - místo demonstrací, národnostních manifestací, měřítko národní moci
 - centra a útočiště brněnských Čechů a Němců
 - rivalita, snaha o nadvládu (sestavit zajímavější programy koncertů, povolání známější zahraniční sólisty a dirigenty, uvedení monumentálních děl...)
 - v tisku posměšné komentáře, narážky, fejetony, vášnivé výměny názorů (Moravská orlice, Tagesbote)

BESEDNÍ DŮM (BD)

- v místě bývalých městských hradeb, podle vídeňského vzoru (Ringstrasse)
- „dům, který má sloužit společenským zájmům“

• podnět 1867, dostaven 1872 (architekt Theophil Hansen, vedl Jan Rudiš), 1873 otevřen (viz Moravská Orlice, 6. 4. 1873, Denní zprávy, s. 2:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:03f56ff8-32f0-11de-992b-00145e5790ea?page=uuid:1f5c3573-32f0-11de-992b-00145e5790ea>

- finance formou akciové společnosti od (českých!) soukromých osob a spolků
- hladký průběh organizace prací a stavby
- sídlo spolků: Beseda brněnská, Vesna, Slovanský čtenářský spolek, Akademický čtenářský spolek Zora, Tělocvičná jednota Sokol, Český politický spolek, Katolická politická jednota v Brně, Matice moravská, Ruský kroužek, Cyrilská jednota, redakce Moravské orlice a Hlasu...

NĚMECKÝ DŮM

- německá paralela k již existujícímu BD: Brüner Turnverein (utrakvistický, na dnešní Údolní ul.)
- komplikace během realizace: nedostatek financí (viz Moravská orlice 12. 12. 1872, s. 2: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:03edf68d-32f0-11de-992b-00145e5790ea?page=uuid:1f3a7cfd-32f0-11de-992b-00145e5790ea>), krach na vídeňské burze 1873
- 1882 znovu návrat k projektu (Friedrich Wannieck)
- zakládající osobnosti: Pavel Křížkovský, Rudolf von Ott a Christian d'Elvert (brněnští starostové), hrabě Michael Zikmund z Bukůvky
- otevřen 1891, na Lažanského (dnešní Moravské) nám. (k otevření viz Moravská orlice, 17. 5. 1891, s. 2: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:04e54e40-32f0-11de-992b-00145e5790ea?page=uuid:27eff285-32f0-11de-992b-00145e5790ea>)
- „německý hrad“ (k označení viz Moravská orlice, 21. 5. 1891, s. 1: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:04e54e42-32f0-11de-992b-00145e5790ea?page=uuid:27f08ece-32f0-11de-992b-00145e5790ea>)

- jeho koncertní sál byl 4x větší než v BD, skvělá akustika
- během 2. sv. války poničena konstrukce, v roce 1945 vypálen Čechy (včetně knihovny a archivu) → budova strhnutá
- před budovou stál pomník císaře Františka Josefa I. (dnes v areálu psychiatrické léčebny v Černovicích) a dvě antické sochy - alegorie obchodu a tolerance (dnes v parku v Lužánkách)

Hudební instituce - divadla

- nejstarší divadelní prostory ve střední Evropě
- město odkoupilo v r. 1600 od Lichtenštejnů a zrekonstruovalo → Nová (později Velká) taverna, 1634 propojeno s vedlejším domem, nazvaným Malá taverna
- vystavěno jako divadlo operní
- první městské operní divadlo mimo Itálii!
- požáry: 1785, 1786, největší 1870 (poté už neobnoveno)
- 1786 přejmenováno: Královské městské národní divadlo
- repertoár:
 - 18. stol: italská opera, francouzská pantomima, německé frašky a taneční skupiny
 - 1. pol. 19. stol. obliba Mozarta (nejúspěšnější: *Don Givanni*, *Kouzelná flétna*, *Únos ze serailu*, *Titus*)
 - později G. Verdi a R. Wagner
- nejvýznamnější ředitel Emanuel Schikaneder, libretista *Kouzelné flétny*

Nouzové divadlo

- provizorně vystavěno 1870 po požáru Reduty, na dnešní Rooseveltově ul.
- areál bývalých jezuitských kolejí, nevyhovující prostory

Prozatímní divadlo

vystavěno 1871, přestavěno 1882 (otevřeno Don Giovanni)

- na Ratvitově (dnešním Žerotínově) náměstí
- přestože to neměla být definitivní divadelní budova pro velká představení, stavba honosná
- 1883 objekt stržen, postavena budova (restaurace U Marovských), která byla 1883 upravena pro provoz divadla, vzniklo:

Divadlo na Veverí / Národní divadlo

- nevhodné pro velká operní představení, několikrát rekonstruováno
- provoz zahájen 1884 (tentýž rok požár)
- jediné české divadlo v Brně, zahájení provozu = velká vlastenecká událost
- po roce 1918 byla přidělena Národnímu divadlu budova Na hradbách (dnešní Mahenovo divadlo, do té doby německé)
- 1973 strženo (narušena statika během 2. sv. války), dnes pamětní deska před Bílým domem

Prozatímní divadlo v Brně

Divadlo na Veverří v Brně, podoba v r. 1934

Městské divadlo Na hradbách

- německé, výstavba 1881 - 1882, provoz od 1882
- 1900 elektrifikace divadelní budovy (plynové osvětlení nahrazeno elektrickým) - první v Evropě! (pouze 3 roky po vynálezu)
- německý provoz do 1919, poté se divadlo německé dělilo o termíny s českým (první český dramaturg)
- v době, kdy tu hrálo české divadlo (tj. po r. 1919), se nazývalo Divadlo Na hradbách (do 1941)

divadlo Na hradbách, 1882

Sál v Lužánkách

- jeden z nejstarších veřejných parků ve střední Evropě, přístupný veřejnosti od konce 18. stol.
- v parku byla 1855 vystavěna budova, tzv. Kasino, využití: společenské akce, přednášky, výstavy, koncerty, plesy...

Hudební spolky a jejich hudební školy

1) MUSIKVEREIN

- nejvýznamnější německý hudební spolek, založený 1862
- měl vlastní sbor a symfonický orchestr (dirigovali Strauss, Mahler)
- 4x větší počet členů a 4x vyšší dotace než česká Beseda brněnská

Školní škola

- pedagogové: Otto Kitzler, Karl Frotzler, R. Wickenhauser aj.
- „Brünner Musikakademie“
- „Škola Brněnského spolku hudebního vydržuje a spravuje se Brněnským spolkem hudebním.“ (cit. z: Osnovy pro zřízení školy Brněnského spolku hudebního z roku 1865. AmB, R12, 26/5)
- „Účel školy jest, dobré theoreticky i prakticky cvičené hudebníky pro orkestr a zpěváky pro sbor a to především pro potřebu země moravské vzdělávati.“ (cit. z: ibid.)
- Vyučovalo se: „1. Všem, v úplném orchestru užívaným nástrojům hudebním, 2. Zpěvu sborovému, 3. Obecné nauce o hudbě, pak generálnímu basu a kontrapunktu, 4. Pokud předměty ad 3. uvedené toho vyžadují, též klavíru a varhanám.“, „Jak dlouho vyučování v jednotlivých předmětech trváti, a na kolik roků se rozdělití má, ustanovuje ředitelství k návrhu ředitele artistického. To však staniž se způsobem takovým, aby žák na nástroj jim samým zvoleným aneb v zpěvu sborovém dosíci mohl úplné zběhlosti, která ho zcela spůsobilým činí, aby v orchestru aneb ve sboru při každém hudebním představení spolupůsobiti mohl.“ (cit. z: ibid., paragraf 5)
- výuka od 1866, na konci 70. let všechny nástroje symfonického orchestru
- od 1885 tzv. vyšší třídy, od 1900 konzervatorní třídy
- za 25 let trvání cca 4000 absolventů

2) BESEDA BRNĚNSKÁ

- český spolek, vznik 1860, zakládala brněnská elita: P. Křížkovský, 1. předseda Jan Rudiš
- základ: mužský sbor, doplňovaný o ženský sbor Vesny: „Spolek má jméno „Beseda brněnská“. Jeho účelem jest, pěstovati zpěv slovanský, obzvláště zpěv národní, český a moravský. [...]. Ten, kdo chce přistoupit ke spolku, musí se podrobit zkoušce před ředitelem sboru kvůli zpěváckým schopnostem a vědomostem. Výbor přijímá nově vstupující na návrh ředitele sboru.“ (cit. z: Stanovy BB 30. 7. 1861, JA MZM, fond G 1238 - 39, článek 1 a 12)
- 1. sbormistr P. Křížkovský, pak L. Janáček (působil tu do 80. let)
- za vedení Janáčka česká hudební kultura převýšila německou, BB uváděla díla, která v Brně neměla obdoby: Mozartovo *Requiem*, Beethovenovu *Missu Solemnis*, Dvořákovy symfonie, části *Mé vlasti*...
- spolek hostil B. Smetanu (1873 na koncertě ke 100. výročí narození Jungmanna)
- 1888 návštěva A. Dvořáka, Janáček dirigoval několik jeho *Slovanských tanců*
- sbor spolupracoval s Českou filharmonií
- spolkový orchestr doprovázel na koncertních cestách Jana Kubelíka, Františka Ondříčka, Josefa Faměru
- na jejích koncertech vystupovala klavírní virtuózka Amalie Wickenhauserová-Nerudová

Spolková škola

- založená 1882 (do této doby jen sbor)
- pedagogové: Emilian Schulz, Zdeňka Schulzová, Vít Pergler, Rudolf Reissig...
- účelem spolkové hudební školy je, *„aby žactvu obojího pohlaví a libovolného stáří poskytla příležitost vycvičiti se v hudbě výkonné všech oborů (v hudbě nástrojové i ve zpěvu), od elementárních začátků až k nejvyššímu stupni, a zároveň aby podávala žactvu všechny hlavní poznatky theoretické, jichž k porozumění hudebního umění je potřebí. Cílem vyučovacím jest takto plné a všestranné hudební vzdělání.“* (cit. z: Stanovy a řády Besedy brněnské, JA MZM, fond G 5.740)
- 1911 vznik konzervatorních tříd

3) JEDNOTA KU ZVELEBENÍ CÍRKEVNÍ HUDBY NA MORAVĚ

- vznik 1881, založená po pražském vzoru (Jednota pro zvelebení církevní hudby v Čechách)
- hlavní iniciátor: L. Janáček

Varhanická škola (JVŠ)

- základ: hra na varhany, hudební teorie a zpěv
- ředitel L. Janáček, velmi ambiciózní a velkorysý v sestavování studijních plánů
- „*Staří naši varhaníci na vesnicích vymírají a marně se ohlížíme po nějaké náhradě. [...] Zřízení varhanické školy, ve které by byli vzděláváni dokonalí varhaníci a ředitelé kůru, jest nejlepší zárukou rozvoje církevní hudby a umění vůbec.*“ (cit. z: Dalibor, roč. III., č. 19, 1. 7. 1881, s. 153, dostupné online: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:330b0cd0-64b1-11e6-8b71-001018b5eb5c?page=uuid:5422c590-64d7-11e6-b819-005056825209>)
- původně jednoletá, rozšířena na 3 roky, paralelně probíhalo mnoho vedlejších kurzů
- po 10 letech existence vychodilo všechny tři roky 17 absolventů
- zaměřeno na výchovu varhaníků, ale neustálé rozšiřování předmětů (také o nehudební) → všechny nástroje orchestru
- 1908 stěhování do vlastní budovy na Jiskrově třídě (dnes církevní ZUŠ na Smetanově ul.), 1910 přistavený zahradní domek - dnes součást Oddělení dějin hudby MZM
- 1916 samostatné obory
- absolventi: Osvald Chlubna, Jaroslav Kvapil, Vilém Petrželka, Jan Kunc, Břetislav Bakala aj.
- měla největší podíl na vzniku brněnské konzervatoře 1919

4) KEMESNICKÁ DESEDA SVATOPĚTRK

- německý protipól: Männergesangverein
- vznik 1868, předseda Josef Illner
- členové: široká základna už před založením spolku, okruh lidí okolo čsp. Moravská orlice
- účel: vzdělávání, vytvoření pěveckého a hudebně-zábavního odboru
- sbormistr: Jan Nesvadba, L. Janáček (od 1872, pro ně psal své první sbory)

Spolková škola

- založena 1895
- hra na housle, klavír, violoncello, hudební teorie, zpěv

5) VESNA, zenska vzdělávací jednotka

- vznik spolku 1870
- zakladatelé: Josef Illner ad.
- důležitá národnostně agitační činnost, vlastenecko-společenský zájem
- úzká spolupráce se Svatoplukem a Besedou

Vesnino školství

- všeobecně vzdělávací školy (průmyslové aj.) s hudebním oborem od 1888 (pedagogové: Ludmila Perglerová, Maxmilián Koblížek, František Mareš...)
- na Moravě jediná česká dívčí škola tohoto druhu
- před válkou vlastnila 10 vzdělávacích ústavů

Interpreti

Bedina Nerudů

- otec Josef, děti: sourozenci Vilma a Marie (housle), Viktor a František (violoncello), Amalie (klavír)
- vystupovali na koncertech Besedy
- trio Vilma, Amalie a Viktor (po jeho smrti František): evropská turné vč. Ruska (v doprovodu otce), koncerty do počátku 60. let
- Amalie (provd. Wickenhauserová)
 - vyučovala Janáčka na klavír, v době jeho dirigentské činnosti v Besedě důvěrná přítelkyně a rádkyně při sestavování programu Besedy
 - po odchodu z Besedy spolupracovala s německými spolky
 - A. Dvořák jí dedikoval *Klavírní trio B-dur*
 - syn: Richard, studoval a poté i vyučoval ve škole spolku Brünnner Musikverein

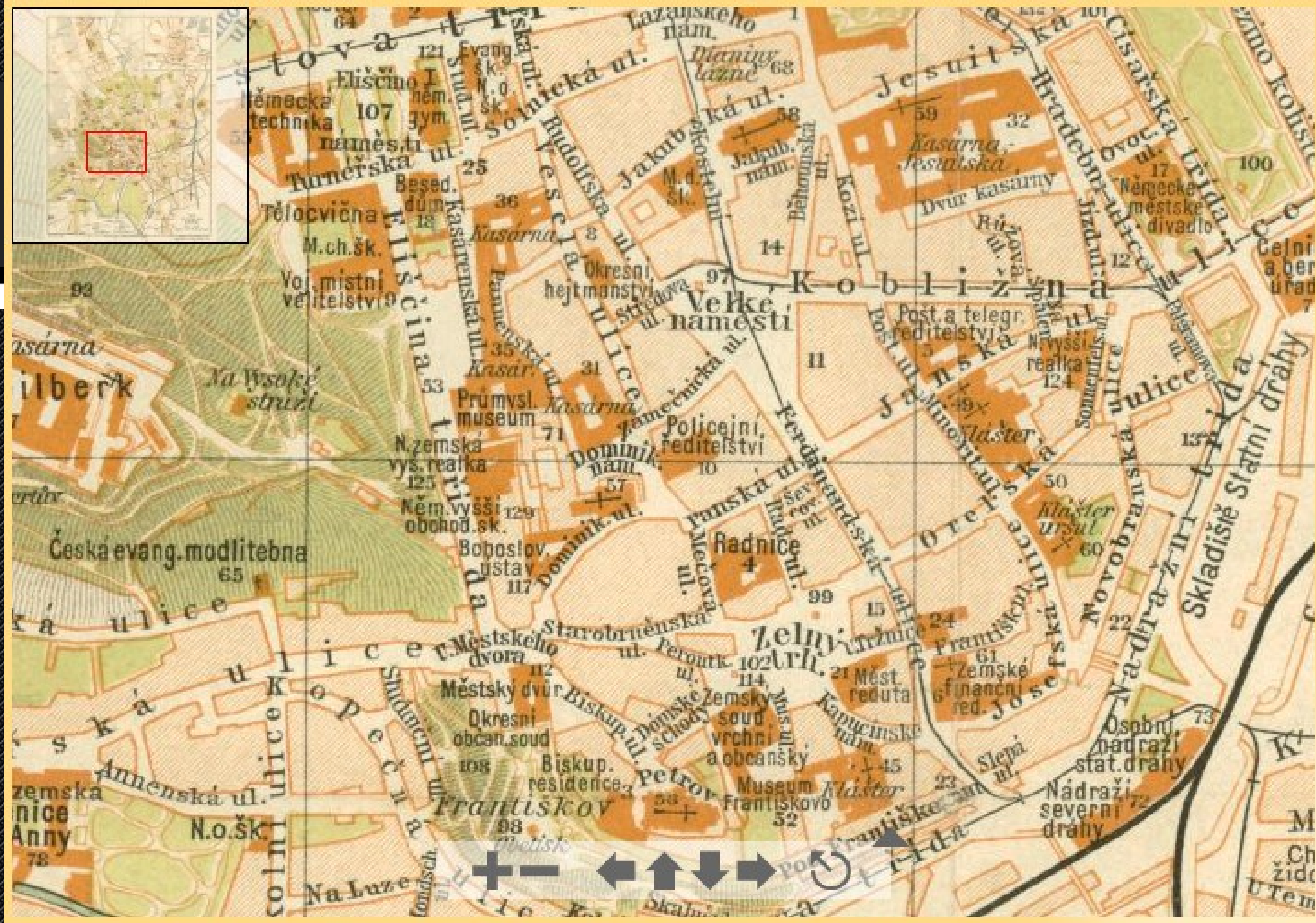
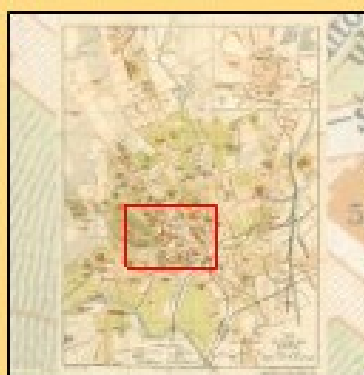
Jan Kubelík - housle

František Ondříček - housle

Josef Faměra - klavír

Břetislav Bakala - dirigent

(další viz absolventi JVŠ)

Literatura

- BAJGAROVÁ, Jitka. *Hudební spolky v Brně a jejich role při utváření "hudebního obrazu" města 1860-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. ISBN 80-7325-070-5. 171 s.
- *Besední dům: architektura, společnost, kultura*. Brno: Státní filharmonie Brno, 1995. ISBN 80-7028-071-9. 272 s.
- *Německý dům*. Brno: Josef Filip, 2016. ISBN 978-80-906349-1-6. 159 s.
- <https://encyklopedie.brna.cz>
- <http://spolky.profitux.cz>
- <http://www.vilemwalter.cz/mapy/>
- https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/archeologove-na-moravskem-namesti-objevili-suteren-nemeckeho-domu-podivejte-se-2.html